

תוכנית לימוד לסמיכה לרבנות ללא היתר הוראה

"מורנו" להחזיר עטרה ליושנה

סמיכה לרבנות ללא היתר הוראה

מוקדש לעילוי נשמת
יואל אפרים בן אברהם עוזיאל זלצמן ז"ל

מכון גבוה
ללימודי היהדות
ירושלים

יסודות ומבוא להלכות תפילה (יחידה 1)

מצוות התפילה

יחידה מספר 1

אנו פותחים את סדרת השיעורים בנושא התפילה. טרם נפנה לפרטי הלכות תפילה, נבסס את ידיעותינו בחובות המרכזיות – מצוות התפילה ומצוות קריאת שמע. במסגרת סדרה זו נלמד על מצוות אלו, ונלמד את המסגרת הבסיסית של שלושת התפילות, שחרית מנחה וערבית, שתיקנו חז"ל.

חיוב התפילה

ספרי דברים פרשת עקב פיסקא מא

"ולעבדו" – זו תפילה. אתה אומר זו תפילה, או אינו אלא עבודה? תלמוד לומר "בכל לבבכם ובכל נפשכם". וכי יש עבודה בלב? הא מה תלמוד לומר "ולעבדו"? זו תפילה!

בספרי דורשים את חובת התפילה מן הפסוק בקריאת שמע. אך בגמרא עולה הצעה שונה –

תלמוד בבלי מסכת ברכות דף כו עמוד ב

איתמר, רבי יוסי ברבי חנינא אמר: תפלות אבות תקנום; רבי יהושע בן לוי אמר: תפלות כנגד תמידין תקנום. תניא כוותיה דרבי יוסי ברבי חנינא, ותניא כוותיה דרבי יהושע בן לוי. תניא כוותיה דרבי יוסי ברבי חנינא: אברהם תקן תפלת שחרית - שנאמר וישכם אברהם בבקר אל המקום אשר עמד שם, ואין עמידה אלא תפלה, שנאמר ויעמד פינחס ויפלל; יצחק תקן תפלת מנחה - שנאמר ויצא יצחק לשוח בשדה לפנות ערב, ואין שיחה אלא תפלה, שנאמר תפלה לפני כי יעטף ולפני ה' ישפך שיחו, יעקב תקן תפלת ערבית - שנאמר ויפגע במקום וילן שם, ואין פגיעה אלא תפלה, שנאמר ואתה אל תתפלל בעד העם הזה ואל תשא בעדם רנה ותפלה ואל תפגע בי

האמוראים חולקים אם התפילות תוקנו על ידי האבות, או ע"י חז"ל כנגד התמידין (יתכן ובעקבות החורבן). כך או כך, משמע שחובת התפילה איננה מן התורה.

במקור נוסף, הגמרא מעלה הצעה למקור שונה לשלושת התפילות שאנו מתפללים מדי יום –

משנה מסכת ברכות פרק ג משנה ג

נשים ועבדים וקטנים פטורין מקריאת שמע ומן התפילין וחיובין בתפלה ובמזוזה ובברכת המזון

תלמוד בבלי מסכת ברכות דף כ עמוד ב

גמרא. קריאת שמע, פשיטא! מצות עשה שהזמן גרמא הוא, וכל מצות עשה שהזמן גרמא נשים פטורות! - מהו דתימא: הואיל ואית בה מלכות שמים - קמשמע לן ... וחיובין בתפלה דרחמי ניהו, מהו דתימא: הואיל וכתוב בה "ערב ובקר וצהרים (אשיחה ואהמה וישמע קולי)", כמצות עשה שהזמן גרמא דמי - קמשמע לן

חברותא ברכות דף כ עמוד ב

קריאת שמע - פשיטא שנשים פטורות ממנה, שהרי מצות עשה שהזמן גרמא היא, וכל מצות עשה שהזמן גרמא נשים פטורות! מתרצת הגמרא: מהו דתימא: הואיל ואית בה, במצות קריאת שמע, קבלת עול מלכות שמים, לכן תהיינה חייבות גם נשים - קמשמע לן התנא שאף על פי כן פטורות ... שנינו במשנה: וחיובין בתפלה. ומבאר הגמרא: משום דתפילה - רחמי ניהו. פשיטא שנשים חייבות בתפילה, שהרי לא הזמן גרמא!! ומתרצת הגמרא: מהו דתימא, הואיל דכתוב בה [תהלים נה יח] "ערב ובקר וצהרים - אשיחה ואהמה", כמצות עשה שהזמן גרמא הוי, שהרי יש זמנים חלוקים לתפלה, ותהיינה נשים פטורות ממנה. קא משמע לן - דרחמי ניהו, ולכן חייבות

למדנו שלושה מקורות לכך שיש חובה להתפלל שלוש פעמים ביום – א. כנגד אבות. ב. כנגד קרבנות. ג. כנאמר בפסוק (בתהלים נה פסוק יח) "ערב ובוקר וצהריים אשיחה ואהמה וישמע קולי". הגמרא אומרת שמכיוון שמצוות התפילה מוגדרת לזמנים מסויימים, היה מקום לחשוב שנשים פטורות מתפילה, כדיןן של מצוות עשה שהזמן גרמן. קא משמע לן, אומרת הגמרא, שתפילה היא "רחמי", ואין מקום לפטור את הנשים מ"רחמי".

לכאורה הקריאה הפשוטה של הגמרא היא שיש חובה להתפלל שלוש תפילות ביום, בזמנים המיועדים לתפילות אלו, הלכך היה להן להיות כמצוות עשה שהזמן גרמן. אך מכיוון שלא יעלה על הדעת שנשים לא ידרשו לפנות לקב"ה ולבקש את רחמיו, הרי שהן חייבות, חרף היות זאת מצוות עשה שהזמן גרמא.

לחילופין, ניתן לבאר את המשפט האחרון בגמרא אחרת. האמת היא שהתפילה איננה מצוות עשה שהזמן גרמא. יש מצוות תפילה כללית (ולעבדו בכל לבבכם), אך מכיוון שיש אסמכתא לכך שהתפילות מוגדרות בזמנים קבועים "כמצוות עשה שהזמן גרמא דמי" – למרות שאינה כך. המשנה מלמדת שההלכה היא שהנשים חייבות בתפילה.

החיסרון בקריאת הגמרא באופן זה הוא הצורך בנימוק הגמרא "רחמי נינהו". לפי קריאה זו, היה מקום לדחות את ההווה אמינא גם ללא נימוק. היה מקום לחשוב על התפילה כמצוות עשה שהזמן גרמא, אך בפועל היא איננה, ולכן נשים חייבות בה.

מצד שני, ניתן להציע שמכיוון שההתלבטות אם להתייחס לתפילה כמצוות עשה שהזמן גרמא קיימת, הגמרא רואה צורך לבאר מה היטה את הכף והכריע שהנשים חייבות. כמענה לזה הגמרא מעלה את הנימוק של "רחמי".

שימו לב לדברי רש"י –

רש"י מסכת ברכות דף כ עמוד ב

וחייבין בתפלה - דתפלה רחמי היא, ומדרבנן היא, ותקנוה אף לנשים ולחנוך קטנים הכי גרסינן: תפלה דרחמי נינהו - ולא גרס פשיטא, דהא לאו דאורייתא היא

דברי רש"י מורכבים, ומניחים מספר הנחות. ננתח את הדברים.

ראשית – רש"י מניח שחובת התפילה היא מדרבנן! כיצד זה מתיישב עם דרשת הספרי? נענה על שאלה זו בהמשך.

הצעד הבא אומר – הקושיה "פשיטא" מבוססת על כך שתפילה היא מצווה מן התורה. כלומר – ביחס למצוות דאורייתא ישנם כללים ברורים, ולכן פירוט ההלכה המוטלת על הנשים מיותרת, שהרי כבר יש כלל. ביחס למצוות דרבנן אין כללים ברורים. על כן אין מקום לקושיית הגמרא "פשיטא". או שחז"ל קבעו שהמצווה מוטלת עליהן, או שלא. אין מקום להניח ידע מוקדם שלנו אודות הסוגיה (לעומת מצוות עשה שהזמן גרמן מן התורה, אודותן אנו יכולים להניח שהנשים פטורות).

לאור זאת, נימוק הגמרא "רחמי" איננו הצדקה לחייב נשים במצוות עשה שהזמן גרמא, כי אם הסבר מדוע חז"ל בחרו לחייב את הנשים במצוות התפילה. כאשר חז"ל תיקנו את תקנת התפילה, בידם היה לבחור לפטור את הנשים מהתפילה, אך מכיוון שהתפילה היא "רחמי", חז"ל תיקנו אותה מראש כחובה על נשים וחינוך קטנים.¹

❖ **הרחבות – העמקה בשאלה מדוע, לפי רש"י, יש צורך בנימוק "דרחמי נינהו"**

❖ **הרחבות – מקור השימוש בפסוק "ערב ובוקר וצהריים" כבסיס לחובת שלוש תפילות ביום**

¹ אם התפילה היא מצווה דרבנן, מדוע שחז"ל יפטרו את הנשים מכך? לכאורה הטעם לכך יהיה דומה לסיבה הכללית לפטור הנשים ממצוות עשה שהזמן גרמן. כפי שנמשיך ונעמיק, לפי רש"י אין כלל שנשים פטורות ממצוות דרבנן שהזמן גרמן. מצד שני, פעמים שחז"ל יבחרו לפטור אותן ממצוות אלו, כפי שעולה מהטעם של "רחמי" – כלומר, אחרת היו בוחרים לפטור אותן מהמצווה.

מדברי רש"י עולה שפטור הנשים ממצוות עשה שהזמן גרמן זו הגדרה מהותית במצוות. דברים דומים ניתן לראות באבודרהם וראשוני נוספים הנותנים טעמים מדוע נשים פטורות ממצוות עשה שהזמן גרמן, ככלל. זאת בניגוד, לדוגמא, לדברי הרמב"ם בפירוש המשניות (המובאים בהרחבות), הסובר שזהו כלל זיכרון, הנכון באחוז גבוה מהמקרים, אך אין טעם מהותי לכך שנשים פטורות דווקא ממצוות אלו, ואכמ"ל.

בעלי התוספות חולקים על הנחת רש"י, שאין כלל שנשים פטורות ממצוות דרבנן שהזמן גרמן² –

תוספות הרא"ש מסכת ברכות דף כ עמוד ב

מצוות עשה שהזמן גרמא היא, ואי משום דהוי דרבנן והרי הלל דהוי דרבנן ונשים פטורות משום דהוי זמן גרמא ... וכן נר חנוכה ומקרא מגלה וארבע כוסות היו פטורות מטעמא דזמן גרמא, אי לאו טעמא דהן היו באותו הנס

הרא"ש מבאר שלגמרא היה צורך לנמק שהתפילה היא "רחמי" מפני שהתפילה היא מצוות עשה שהזמן גרמא! אמנם כן, זמני התפילות הן תקנת חז"ל, אך אין זה פוגע בהגדרתה כמצוות עשה שהזמן גרמא! הרא"ש מוכיח את הטענה הזאת מהשוואת מצוות התפילה בזמנה למצוות דרבנן אחרות התלויות בזמן - נר חנוכה וקריאת מגילת אסתר. מצוות אלו תוקנו על ידי חז"ל כמצוות התלויות בזמן. גם ארבע כוסות, שחז"ל חיברו למצוות ליל הפסח, היא תוספת של חז"ל, שמעולם לא הייתה מוגדרת כמצווה שאיננה תלויה בזמן. הרא"ש מניח שמצוות אלו מקבילות למצוות התפילה. עולה שהרא"ש סבור שמצוות התפילה תוקנה על ידי חז"ל, ובעת ייסודה חז"ל הגדירו את הזמנים הקבועים לתפילה. לכאורה לפי דבריו אין מצוות עשה מדאורייתא להתפלל, אלא רק תקנת חז"ל (בדומה למצוות האחרות – נר חנוכה ומקרא מגילה). לכאורה יש לומר ש"ולעבדו" זו אסמכתא למצוות תפילה מדרבנן, ואיננה מוכיחה שחובת תפילה היא מן התורה.³

הרמב"ם חולק על כך –

ספר המצוות לרמב"ם מצות עשה ה

המצוה החמישית היא שצונו לעבדו יתעלה ... אמר (משפטים כג כה) "ועבדתם את יי אלהיכם", ואמר (ראה יג ה) "ואותו תעבדו", ואמר (ואתחנן ו יג) "ואותו תעבדו", ואמר (ס"פ עקב) "ולעבדו". ואף על פי שזה הצווי הוא גם כן מן הציוויים הכוללים ... הנה יש בו יחוד, שהוא צוה בתפילה. ולשון ספרי "ולעבדו" – זו תפילה

ספר המצוות לרמב"ם מצות עשה י

חובת התפילה עצמה היא מן התורה כמו שבארנו, והחכמים סדרו לה זמנים. וזהו ענין אמרם "תפלות כנגד תמידין תקנום", כלומר סדרו זמניה בזמני ההקרבה

הרמב"ם מונה את מצוות התפילה כאחת מתרי"ג מצוות (ואף מקדם אותה לתחילת הרשימה). לשיטתו, חובת התפילה היא מצוות עשה מן התורה. כאשר הגמרא קובעת שהנשים חייבות בתפילה, כוונתה למצווה זו. חז"ל קבעו שלוש תפילות ביום. נראה שלפי הרמב"ם, ההווה אמינא של הגמרא היא שמכיוון שחז"ל קבעו את זמני התפילות, קיבוע זה הופך את התפילה למצוות עשה שהזמן גרמא. קא משמע לן, לומדת הגמרא, שיש שני רבדים במצוות תפילה – יש את התפילות המסודרות שחז"ל קבעו להם זמנים, ויש את עצם חובת התפילה, מדאורייתא, דהיינו, עצם הפנייה לה', כפי שמתאר זאת הרמב"ם בהלכות תפילה –

רמב"ם הלכות תפילה ונשיאת כפים פרק א הלכה א

מצוות עשה להתפלל בכל יום, שנאמר "ועבדתם את ה' אלהיכם", מפי השמועה למדו שעבודה זו היא תפילה, שנאמר: "ולעבדו בכל לבבכם" אמרו חכמים: אי זו היא עבודה שבלב? זו תפילה. ואין מניין התפלות מן התורה, ואין משנה התפילה הזאת מן התורה, ואין לתפלה זמן קבוע מן התורה.

הלכה ב

ולפיכך נשים ועבדים חייבין בתפילה, לפי שהיא מצוות עשה שלא הזמן גרמא, אלא חיוב מצוה זו כך הוא: שיהא אדם מתחנן ומתפלל בכל יום, ומגיד שבחו של הקדוש ברוך הוא, ואחר כך שואל צרכיו שהוא צריך להם בבקשה ובתחנה, ואחר כך נותן שבח והודיה לה' על הטובה שהשפיע לו כל אחד לפי כחו.

לפי הרמב"ם, מדאורייתא ישנה חובה לעמוד לפני ה' בתפילה מדי יום. חז"ל סידרו את סדר התפילה וקבעו זמנים לתפילה.

❖ **הרחבות – האם הרמב"ם גורס את נימוק הגמרא "דרחמי נינהו"?**

² הדברים מובאים גם בתוספות על הדף. לשונו של תוספות הרא"ש ברורה יותר.

³ ניתן להציע בצורה עדינה יותר – מצוות התפילה מדאורייתא היא חלק מחובת עבודת ה' הכללית, ואיננה מורה על חובת תפילה קונקרטית. בהמשך הדברים יתחדדו.

הרמב"ן דוחה את דברי הרמב"ם –

השגות הרמב"ן לספר המצוות לרמב"ם מצות עשה ה

כבר בארו החכמים בגמרא תפילה דרבנן ... וכבר ראינו בהלכות תפלה (רפ"א) שאמר שחייב אדם מן התורה בתפלה בכל יום ... וכך כתב בזה המאמר במצווה עשירית, שזמני התפלה אינם מן התורה, אבל חובת התפלה עצמה היא מן התורה. וגם זה איננו נכון בעיני

אלא ודאי כל ענין התפלה אינו חובה כלל אבל הוא ממדות חסד הבורא ית' עלינו ששומע ועונה בכל קראינו אליו. ועיקר הכתוב "ולעבדו בכל לבבכם" מצות עשה שתהיה כל עבודתנו לאל יתברך בכל לבבנו, כלומר, בכוונה רצויה שלימה לשמו, ובאין הרהור רע, לא שנעשה המצות בלא כונה או על הספק אולי יש בהם תועלת. כענין "ואהבת את יי' אלהיך בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאדך", שהמצוה היא לאהוב את השם בכל לב ולב ושנסתכן באהבתו בנפשנו ובממוננו.

ומה שדרשו בספרי (עקב) "ולעבדו" – זה התלמוד, דבר אחר – זו תפילה", אסמכתא היא. או לומר שמכלל העבודה שנלמוד תורה ושתפלל אליו בעת הצרות ותהיינה עינינו ולבנו אליו לבדו כעניי עבדים אל יד אדוניהם. וזה כענין שכתוב "וכי תבאו מלחמה בארצכם על הצר הצורר אתכם והרעותם בחוצרות, ונזכרתם לפני ה' אלהיכם", והיא מצווה על כל צרה וצרה שתבא על הצבור לצעוק לפניו בתפלה ובתרועה, והוא הענין שבאר שלמה ע"ה כמו שכתוב "בהעצר השמים ולא יהיה מטר", וכתוב "רעב כי יהיה", "דבר כי יהיה, שדפון, ירקון, ארבה, חסיל כי יהיה, כי יצר לו אויבו בארץ שערי, כל נגע כל מחלה כל תפלה כל תחנה אשר יהיה לכל האדם לכל עמך ישראל אשר ידעו איש נגע לבבו ופרש כפיו אל הבית הזה" ואם אולי יהיה מדרשם בתפילה עיקר מן התורה, נמנה אותו במניינו של הרב, ונאמר שהיא מצווה לעת הצרות, שנאמין שהוא יתברך ויתעלה שומע תפלה, והוא המציל מן הצרות בתפלה וזעקה

הרמב"ן מציע שלוש אפשרויות לביאור המדרש "ולעבדו" – זו תפילה –

א. זו אסמכתא בלבד.

ב. הדרשה היא שבאופן כללי תהיה לנו אמונה בה', בתורתו ובהנהגת עולמו. משמעות הציווי לעבוד את ה' היא שנאמין שתורתו אמת ומנהיגה את העולם, ושהוא מנהיג את העולם. אין בכך ציווי פעיל ללמוד תורה או להתפלל, אלא אלו אינדיקציות לכך שאדם באמת מאמין בה' ורוצה לעבדו. אם אדם עובד את ה', במובנים הללו, ממילא הוא ילמד תורה ויתפלל.

ג. ישנה חובה ומצווה להתפלל על הצרות. אין ציווי להתפלל בתדירות כלשהי, אלא שאדם יפנה את מצוקותיו לקב"ה. בעת צרה, יש חובה להפנות את התפילה אל ה'.

ערוך השולחן מבין שהביאור השני של הרמב"ן הוא הנכון – התפילה היא עבודת ה', ובוודאי שהמתפלל מקיים מצווה. ניתן להשוות את מצוות התפילה לאחת משתי מצוות אחרות –

א. מצוות השביתה בשבת, שלא מקיימים אותן בפעולה מסוימת, אלא בהתנהלות כללית.

ב. מצוות יישוב ארץ ישראל, שאי אפשר להגדירה כמצוות עשה מכיוון שהיא חובה בסיסית יותר מהמצוות התלויות בארץ. היא מצווה של דרך חיים, מעין מצוות-על (מטא-מצווה).

ערוך השולחן אורח חיים סימן פט סעיף ד

ונלע"ד דאפילו להרמב"ן אין הכונה דעיקר חיובו דרבנן, ומן התורה ליכא חיוב כלל להתפלל, דאין זה סברא כלל! אלא שאומר דאין זה נחשב במנין המצוות כמו שכתב הרמב"ן עצמו על שבתי שבת, דזה דקיימא לן דמקח וממכר בשבת דרבנן, אין הכוונה דמן התורה מותר לישב בחנות בשבת, דאם כן אין זה שבת, והרי נחמיה צעק על זה שמחללין את השבת! אלא הכוונה דודאי האיסור מן התורה, אלא שאינה נכנסת בסוגי המלאכות שיהא חייב על זה סקילה אבל האיסור הוא מן התורה

סעיף ה

וכן אני אומר, דאיך אפשר לומר שלא נתפלל כלל לאבינו שבשמים והרי עבודה היא אחת משלשה עמודי העולם! ועתה בעוונותינו הרבים, שאין לנו מקדש, לא נשאר לנו (אלא) רק תפילה, ואנחנו כעניי עבדים אל יד אדוניהם, איך אפשר שלא נתחנן לפניו יתברך בכל יום? ואיך נצייר אהבת השם אם לא נתפלל אליו כלל? ... איך אפשר לומר

שאינן אנחנו מחויבים להודות לשמו יתעלה על החסדים ועל הנסים שעושה לנו בכל עת ובכל שעה, ואיך לא נבקש רחמיו בכל יום על בריאתינו ועל פרנסתינו, היש לך חיוב גדול מזה?!

סעיף 1

ויותר מזה נלע"ד לדעת הרמב"ן: שאינה נחשבת בין פרטי המצוות לפי שהוא גבוה מעל גבוה, שהתפילה הוי כעומד לפני המלך ומדבר עמו פנים בפנים כביכול, ולכן היא דווקא מעומד באימה ויראה, ובה אנו מקדישים קדושתו יתברך בחזרת הש"ץ כמלאכי מעלה, וחז"ל קראוה דברים העומדים ברומו של עולם, ושמהתפלות נעשו כתרי כבוד לו יתברך כמבואר במדרשים, והיא כוללת את כל המצוות, כחוט השדרה המקיים את כל גופו של אדם, והוא אינו נכנס בכלל הרמ"ח איברים ושס"ה גידים, מפני שאינו פרטי אלא הוא כללי כמו כן ענין התפלה אינה נכנסת בפרטי המצוות מפני שהתפלה היא ענין כללי וכן הוא ע"פ חכמת הנסתר

ברם, הסמ"ק מכריע להלכה כאפשרות השלישית –

ספר מצוות קטן מצוה יא

להתפלל בכוונה בכל יום, שנאמר "ולעבדו בכל לבבכם". ודרשו רבותינו ז"ל "איזוהי עבודה שהוא בלב? הוי אומר זו תפילה". פירוש, אף על פי ששיקר תפילות דרבנן, מכל מקום יש תפילה שהיא מן התורה, דכתיב "ובקשתם משם את ה' אלהיך ומצאת, כי תדרשנו בכל לבבך ובכל נפשך"

ספר מצוות קטן, הגהות רבינו פרץ מצוה יא הגהה א

ואומר רבינו פרץ: מיהו, מדחשיב זה במצוות עשה, שמע מינה תפילה מן התורה היא, והכל לפי העת – בעת צרה שלא תבוא או שיוציאו המקום מהצרה

לפי אפשרות זו, לכאורה יש הבדל תהומי בין הרמב"ם והרמב"ן בהבנת יסוד מצוות התפילה הדאורייתאית. לפי הרמב"ם, המצווה מוטלת על האדם באופן יומיומי – באופן יומיומי מוטל על האדם לפנות לקב"ה בשבח, בקשה והודאה. לפי הרמב"ן, מצוות התפילה היא הפניית הצרות שהאדם נקלע אליהן ונתקל בהן לזעקה כלפי ה'.

ברם, הרב סולובייצ'יק מבאר אחרת. אלו דבריו (בספר "הרהורי הרב", סיכומי שיעורי הרב סולובייצ'יק, שנכתבו על ידי הרב אברהם ביתדין. הדברים מובאים בלשון המקור, באנגלית, בהרחבות. כאן מובא תרגום של הדברים) –

ניתן לגשר בין גישת הרמב"ם והרמב"ן. שניהם מתייחסים לתפילה כמשמעותית רק בהיותה פניה לה' מתוך צרה. המחלוקת איננה ביחס למהות התפילה, אלא להגדרת הצרה. הרמב"ן פוסק כי יש מצווה להתפלל בעת צרה. הרמב"ם מסכים, אך הוא רואה בצרה דבר שאופף את האדם ברמה היומיומית. בעוד שהרמב"ן מוצא את הצרה באירועים החורגים מהתנהלות החיים הרגילה, הרמב"ם מזהה את מציאותו של האדם כמציאות של צרה מתמדת. לאדם תמיד יש דאגות, לאדם תמיד יש אתגרים. בכל יום ויום האדם שרוי בצרה כלשהי, ועל כן הרמב"ם פוסק שחובת התפילה מוטלת על האדם מדי יום

❖ הרחבות – דברי הרב סולובייצ'יק בלשונם המקורית

התחדשות חיוב התפילה מדי יום

תפיסה זו ברמב"ם תסייע לבאר עניין נוסף. הרמב"ם פוסק שיש חובה להתפלל בכל יום. אמירה זו מעלה שתי שאלות – א. מניין לרמב"ם שהמצווה חלה מדי יום? ב. אם המצווה חלה בכל יום מחדש, לכאורה זו מצווה עשה שהזמן גרמא!

כסף משנה הלכות תפילה ונשיאת כפים פרק א הלכה א

דעת רבינו שמצוות עשה מן התורה להתפלל בכל יום ממה שכתוב "ועבדתם את ה'", ועבודה זו צריכה שתהיה בכל יום, שאם אינה בכל יום, אולי נבוא לומר שהיא פעם אחת בכל ימיו? וזה ממה שלא יסבלו הדעת! ואם כן על כרחנו החיוב הוא להתפלל בכל יום. אבל אין מנין התפלות מן התורה אלא בפעם אחת ביום סגי

הכסף משנה אומר שהרמב"ם קובע שיש חובה להתפלל בכל יום מפני שבהכרח יש חובת תפילה לעיתים קרובות דיון, ולא יתכן שלא תהיה חובה להתפלל מדי יום. ובכל זאת דרוש חידוד – מדוע לא?

קרית ספר הלכות תפילה ונשיאת כפים פרק א

מה שכתב הרב ז"ל דמן התורה בכל יום חייב, אפשר דסמיך אסופיה דקרא, דכתיב "וברך את לחמך ואת מימך" וגו' דהוא צורך כל יום, הכי נמי תפילה בכל יום

הקריית ספר מבאר שהפרק עוסק בצרכים היומיומיים של האדם. ממילא, בהכרח יש לפנות אל ה', לשבח לבקש ולהודות לו על הדברים הללו. כאמור, לכאורה אמירה זו מקבילה לדברי הגרי"ד לעיל. התפילה מחוברת לתלות היומיומית של האדם בקב"ה. על סמך זה, הגרי"ד מתרץ את הקושיה השנייה –

רשימות שיעורים (רי"ד סולובייצ'יק) מסכת ברכות דף כ עמוד ב

צריך עיון, דאם המחייב הוא זמן מסוים, דכל יום ויום הוי מחייב בפני עצמו, אם כן לכאורה הויא מצוות עשה שהזמן גרמא! ותירץ הגרי"ם זצ"ל שאין כוונת הרמב"ם לומר שכל יום מהווה מחייב בפני עצמו להתפלל, אלא די שחובת תמידי להתפלל כל הזמן, וכדאיתא לקמן "ולואי שיתפלל אדם כל היום כולו", וכל יום ויום אינו מחייב חדש להתפלל, אלא דין הוא בקיום מצות תפילה, דסגי בתפילה פעם אחת ליום, אך המחייב להתפלל אינו תלוי בזמן דיום דמחייב תמידי הוא, ולכן תפלה אינה מצוות עשה שהזמן גרמא

התפילה היא חובה תמידית, אך התפילה שהתפלל באותו היום פוטרת אותו מתפילה נוספת. כלומר, התפילה נובעת מהצורך התמידי של האדם (כמו שאומר הקריית ספר, וכמו שביאר הגרי"ד בחברו את הרמב"ם לרמב"ן). במהות, ראוי הוא לאדם לעמוד בתחינה לפני בוראו בכל עת ובכל שעה. משהתפלל באותו היום, הרי שאין עליו חובה להתפלל שנית. אך עצם הצורך לעמוד לפני ה' באופן זה עומדת בעינה. זה מחזיר אותנו לדברי הכסף משנה – לא יתכן שלא יעבור יום ללא תפילה. משהתפלל פעם אחת ביום זה, אינו חייב להתפלל שנית. אך הצורך הוא צורך תמידי, ואינו תלוי בזמן.

❖ הרחבות – ראיות הראשונים והאחרונים אם מצוות התפילה היא מצווה מדאורייתא, ובירור – האם לפי הרמב"ם חז"ל עיצבו את המצווה דאורייתא, או שהוסיפו לה רובד שני?

לסיכום עיקר המחלוקת עד כה:

בספרי דרשו התנאים "ולעבדו בכל לבבכם" – עבודה שבלב היא התפילה.

לפי הרמב"ם, ישנה מצווה מן התורה להתפלל בכל יום (או – מצווה דאורייתא להתפלל בכל עת, ותפילה אחת ביום מהווה פטור מתפילה נוספת). חז"ל הוסיפו את הזמנים שנקבעו לתפילות היומיומיות.

לפי רש"י, הרמב"ן ובעלי התוספות יש שלוש אפשרויות להבנת הלימוד – א. זו אסמכתא. ב. חלק מחובת האמונה בשליטת הקב"ה בעולם, אך אין בכך ציווי מעשי על תפילה (כפי שהגדיר ערוך השולחן – מצווה בהתנהלות ובקיום הבסיסי של עבודת ה', ואולי מעין מטא-מצווה, אך דווקא מפאת היותה בסיסית כל כך היא איננה מוגדרת כמצוות עשה רגילה). ג. מצווה לפנות לקב"ה בעת צרה. כאמור, הסמ"ק ורבנו פרץ נקטו כך. מן הדברים הצענו שתי אפשרויות ביחס הבסיסי בין דברי הרמב"ם והרמב"ן –

לפי הרמב"ם – המצווה היא לפנות לקב"ה באופן יומיומי. לפי הרמב"ן, המצווה היא לפנות לקב"ה בעת צרה בלבד.

הגרי"ד הציע שכולם מסכימים שהמצווה היא לפנות לקב"ה בעת צרה. אלא שהרמב"ם רואה בקיום הבסיסי של האדם (הצורך המתמיד בנשימה אכילה וכו') מצב של צרה, ואילו הרמב"ן אומר שרק מה שנתפס בעינינו כצרה מצדיק את ההגדרה הזאת.

נפקא מינה לחיוב תפילה של נשים

מן הדברים הקודמים עולות לכאורה שתי קריאות שונות מהותית בדברי הגמרא.

לפי הרא"ש והרמב"ן, מצוות התפילה עצמה היא תקנת חכמים, הכוללת את מבנה התפילה⁴, אופן קיומה, והזמנים המיועדים לה. כלומר, "ערב ובוקר וצהריים" זו חלק מתקנת התפילה המקורית. אם כך, כאשר הגמרא מבררת אם נשים חייבות בתפילה, נשוא הבירור הוא אם הן חייבות בתקנה זו, הכוללת בתוכה את החובה להתפלל שלוש תפילות ביום. מסקנת המשנה והגמרא היא שנשים חייבות בכך. כלומר, לפי הרא"ש והרמב"ן לכאורה המסקנה היא שנשים חייבות להתפלל שלוש תפילות ביום.

לפי הרמב"ם ניתן להציע שתי קריאות בגמרא –

א. מעולם לא היה ספק שנשים חייבות להתפלל, כדין התורה (לשיטת הרמב"ם). הדיון במשנה וגמרא מתייחס לחובה באופן של "ערב ובוקר וצהריים". המסקנה היא שהנשים חייבות. כלומר – נשים חייבות להתפלל שלוש תפילות ביום.

ב. במשנה נאמר שנשים חייבות להתפלל. הגמרא תמהה – פשיטא, הרי זו חובה דאורייתא שאיננה תלויה בזמן! אומרת הגמרא – מכיוון שחכמים תיקנו שלוש תפילות בזמנים קבועים, היינו עשויים לחשוב שחז"ל הפכו את התפילה למצוות עשה שהזמן גרמא והנשים פטורות, קמ"ל שחובת התפילה מדאורייתא מעולם לא סרה מהן. מסקנת הקריאה הזאת היא שהנשים חייבות במצוות התפילה ברמה הדאורייתאית, אך אינן חייבות בתפילה כתיקון חז"ל, מכיוון שזו, אכן, מצוות עשה שהזמן גרמא.

נשוב ונדגיש את ההבדלים בדקדוק הגמרא בין הקריאות הללו –

1. האם הגמרא מתחילה בשאלה "פשיטא?!". הרא"ש דוחה את הגרסה הזאת, שהרי זו מצוות עשה שהזמן גרמא (מדרבנו), כך שאכן יש חידוש בכך שנשים חייבות. לפי הרמב"ם השאלה מובנת – אם ישנה חובה מדאורייתא להתפלל ללא תלות בזמן, אכן פשיטא שנשים חייבות!
2. "רחמי נינהו". לפי הרא"ש מדובר במצוות עשה שהזמן גרמא. אם כך, מדוע נשים חייבות? הגמרא מציעה לכך הסבר – התפילה היא רחמי, אף הנשים לא יוותרו על רחמי שמיים. לפי הרמב"ם אין צורך להצדיק את הקביעה שהנשים חייבות בתפילה. אמנם היה מקום לחשוב שתקנת חז"ל לזמני תפילות קבועים הפכה את המצווה למצוות עשה שהזמן גרמא, אך המסקנה ההפוכה אלמנטרית – יש חובה דאורייתא, וגם אחרי שחז"ל עיצבו אותה כדרכם, אין בכך בכדי להוריד את רמת החיוב בה הנשים היו חייבות במצווה זו טרם העיצוב. כלומר, גם ללא הביאור "רחמי נינהו", מובן מדוע הנשים חייבות בתפילה.

לכאורה בלשון המאירי קצת נשמע שרומז להבדל זה בין השיטות –

בית הבחירה (מאירי) מסכת ברכות דף כ עמוד ב

יש שפרשו הטעם מפני שהתפלה מצות עשה מן התורה, וקביעות זמנים שלה מדברי סופרים, אבל מן התורה אין לה זמן קבוע, והילכך נשים חייבות (זו קריאה בדברי הרמב"ם, ממנה לכאורה עולה שהנשים חייבות להתפלל כדרך שקבעה התורה, אך אינן חייבות להתפלל שלוש תפילות ביום) ויש שפרשו שאף התפלה עצמה אינה מן התורה אלא מדברי סופרים, ואחר שגוף המצווה מדברי סופרים, והם הם שנתנו לה זמן קבוע, היה לנו לפטור את הנשים (זו קריאה בדברי הרמב"ן, ממנה לכאורה עולה כי מסקנת הגמרא היא כי נשים חייבות להתפלל כתיקון חכמים)

❖ **הרחבות – דיון בדברי הרמב"ם בפירוש המשנה, וראיות אם הרמב"ם סובר שנשים חייבות בשלוש תפילות ביום או בתפילה אחת**

שולחן ערוך אורח חיים הלכות תפלה סימן קו סעיף ב

נשים ועבדים אף על פי שפטורים מקריאת שמע, חייבים בתפילה, מפני שהיא מצוות עשה שלא הזמן גרמא

מגן אברהם סימן קו ס"ק ב

כך כתב הרמב"ם, דסבירא ליה דתפלה מצוות עשה דאורייתא היא, דכתיב "ולעבדו בכל לבבכם" וכו', אך מדאורייתא די בפעם אחד ביום, ובכל נוסח שירצה. ולכן נהגו רוב נשים שאין מתפללות בתמידות, משום דאומרות מיד בבוקר, סמוך לנטילה, איזה בקשה, ומדאורייתא די בזה. ואפשר שגם חכמים לא חייבו יותר. והרמב"ן סובר תפלה דרבנן, וכן דעת רוב הפוסקים

⁴ בשונה מנוסח התפילה. הנושא של נוסח התפילה מורכב יותר. נתייחס לזה מעט בהמשך.

המגן אברהם מצדיק את המנהג שהנשים אינן מקפידות על שלוש תפילות ביום על סמך הקריאה השנייה שהצענו ברמב"ם. הנשים חייבות לפנות לקב"ה פעם ביום בלבד. ברם, שימו לב שהוא מסיים בטענה שרוב הפוסקים סבורים כרמב"ן, כפי שמבאר הפרי מגדים –

פרי מגדים אורח חיים אשל אברהם סימן פט ס"ק א

המחבר כרמב"ם [תפלה א, א; וספר המצוות עשה ה] דמן התורה הוה. ולכאורה להרמב"ם קולא, דנשים חייבות רק פעם אחת במערת לעת, לגירסתו ברכות [כ' ב'] "תפלה פשיטא" (כאמור, לפי הרא"ש והרמב"ן אין בכך פשיטות כלל!)? מהו דתימא "ערב ובוקר וצהריים" מצוות עשה שהזמן גרמא, קמ"ל, דמן התורה אין קבע". ואם כן, כיון שהתפלה פעם אחת במערת לעת, יצאה דין תורה ... מה שאין כן למאן דאמר תפלה דרבנן, וגרס דרחמי ניהו, מחויבות בשלש תפלות

המגן אברהם מבקש ללמד זכות על בנות ישראל שאינן מקפידות להתפלל בכל יום. הוא עושה זאת בשני שלבים – 1. מנתח את מחלוקת הראשונים, ומסיק שלפי הרמב"ם חובת הנשים היא להתפלל פעם ביום בלבד. 2. הוא טוען שמכיוון שהנשים פונות לקב"ה בכל יום, הן יוצאות ידי חובתן.

ניתן לחלוק על המגן אברהם בשלושה כיוונים –

- א. טענה 1 – הלכה כרמב"ם. גם אם נקבל את ניתוח המחלוקת של המג"א, הפוסקים כרמב"ן יחלקו על מסקנה זו.
- ב. כיוון נוסף החולק על טענה 1 – ניתן לחלוק על ניתוח המג"א את דברי הרמב"ם. כפי שהצגנו לעיל, גם הרמב"ם עשוי להסיק מן הסוגיה כי נשים חייבות בשלוש תפילות ביום. לפי קריאה זו בגמרא מסקנת הרמב"ם זהה למסקנת הרמב"ן, ויעלה שנשים חייבות בשלוש תפילות ביום.
- ג. טענה 2 – האם הרמב"ם סובר כי נשים יוצאות ידי חובת התפילה על ידי כל פנייה לקב"ה?

הגרי"ד סולוביצ'יק מביא את דברי זקנו, החולק על טענה ב' –

רשימות שיעורים (רי"ד סולוביצ'יק) מסכת ברכות דף כ עמוד ב

הגרי"ח זצ"ל טען דמפשטות לשון הרמב"ם משמע דנשים חייבות בתפלת שמונה עשרה ולא באמירת איזה בקשה בלבד, דהרי כתב הרמב"ם ... "חייב מצוה זו כך הוא: שיהא אדם מתחנן ומתפלל בכל יום, ומגיד שבחו של הקדוש ברוך הוא, ואחר כך שואל צרכיו שהוא צריך להם בבקשה ובתחינה, ואחר כך נותן שבח והודיה לה' על הטובה שהשפיע לו כל אחד לפי כחו" עכ"ל. ומבואר דקיום מצות תפלה מדאורייתא תלויה באמירת דברי שבח, ואחר כך בקשה, ולבסוף הודיה, ובאמירת "מודה אני", שאין בה אלא הודיה בלבד, אינו מקיים חובת תפלה מן התורה, וכן באמירת בקשה בעלמא סמוך לנטילה ליכא קיום מדאורייתא של תפלה. והגרי"ח זצ"ל נקט דלשיטת הרמב"ם נשים חייבות בתפלת שמונה עשרה

הגר"ח אומר שגם אחרי שנקבל את טענה 1, טענה 2 איננה נכונה. הרמב"ם אינו סובר כי יוצאים ידי חובת מצוות תפילה על ידי כל פנייה לקב"ה. אמנם מדאורייתא אין חובה להתפלל *בנוסח* מסוים, אך ישנה חובה להתפלל לפי סדר ומבנה מסוימים. בכך הגר"ח דוחה את טענת המגן אברהם.

האם המגן אברהם אינו ער לדברי הרמב"ם עליהם הוא מתבסס? יתכן והוא סובר כי "מודה אני" – זו הודאה, "מלך חי וקיים ... בחמלה, רבה אמונתך" זהו שבח. עתה, מתוך הנחה שהאישה תבקש משהו במשך היום, היא התפללה את שלושת המרכיבים הדרושים.

הרב עובדיה פוסק כך. הוא מקבל את המסקנה העולה מטענה 1, דהיינו, שמוטל על הנשים להתפלל פעם ביום בלבד. מאידך, בדומה לגר"ח, הוא אינו מקבל את טענה 2 של המגן אברהם –

שו"ת יחיה דעת חלק ג סימן ז

נשים חייבות בתפלה אחת בכל יום, ויש להעדיף שיתפללו תפלת שחרית, שלאחר שיברכו ברכות השחר, לרבות ברכות התורה, שנשים חייבות בהן, כמבואר בשלחן ערוך (סימן מ"ז סעיף י"ד), יאמרו פסוק ראשון של קריאת שמע, כדי לקבל עליהן עול מלכות שמים, כמבואר בשלחן ערוך (סימן ע"י סעיף א'). ולאחר מכן יתפללו תפלת שמונה עשרה. ואם היו עסוקות וטרודות עד שעבר זמן תפלת שחרית, יתפללו תפלת שמונה עשרה במנחה. ואם ירצו הנשים להתפלל בכל יום שלש תפלות, תבוא עליהן ברכה. וכן ראוי להן לנהוג בכל זמן שיש להן פנאי לעשות כן, ואין בזה חשש כלל משום ברכה שאינה צריכה, הואיל ותפלה בקשת רחמים היא. וכבר אמרו חז"ל (בברכות כ"א ע"א) ולואי שיתפלל אדם כל היום כולו. והשי"ת יקבל תפלת עמו ישראל ברחמים וברצון, ויחיש גאולתנו אמן

המשנה ברורה סובר כדרך א' שהצגנו לעיל. הוא איננו חולק על ניתוחו של המגן אברהם, אך הוא סובר שרוב הפוסקים פוסקים כשיטת הרמב"ן (יש לציין שגם הפרי מגדים על דברים אלו במגן אברהם סובר כי אמנם השו"ע פוסק כרמב"ם, אך הרמ"א פוסק כרמב"ן). ברם, מכיוון שנפסק שתפילת ערבית רשות (בהמשך נעסוק בהלכה זו), ניתן לפטור את הנשים מתפילה זו –

משנה ברורה סימן קו"ס"ד

דעת הרמב"ן שיעקר מצוות תפילה היא מדברי סופרים, שאנשי כנסת הגדולה שתיקנו י"ח ברכות על הסדר להתפלל אותן שחרית ומנחה חובה וערבית רשות, ואף על פי שהוא מצוות עשה מדברי סופרים שהזמן גרמא, והנשים פטורות מכל מצוות עשה שהזמן גרמא, אפילו מדברי סופרים, כגון קידוש הלבנה, אף על פי כן חייבו אותן בתפילת שחרית ומנחה כמו אנשים, הואיל ותפילה היא בקשת רחמים, **וכן עיקר**, כי כן דעת רוב הפוסקים ... על כן יש להזהיר לנשים שיתפללו י"ח ... וכל זאת לענין שחרית ומנחה, אבל תפלת ערבית, שהוא רשות, אף על פי שעכשיו כבר קבלוהו עליהם כל ישראל לחובה, מכל מקום הנשים לא קבלו עליהם, ורובן אין מתפללין ערבית

בשו"ת במראה הבזק מביאים ראיות לדרך ב' שהצגנו לעיל. הם מוכיחים שיש לפרש את פירוש הרמב"ם לדברי הגמרא כדרך הראשונה שהוצגה לעיל. לפי פרשנות זו בדברי הרמב"ם, אף הרמב"ם מודה כי הנשים חייבות להתפלל שחרית ומנחה (כאמור, מתפילת ערבית ישנו פטור אחר) –

שו"ת במראה הבזק חלק ט תשובה ג

כמה תפילות ביום מחויבת אישה להתפלל?

תשובה:

לדעת הרמב"ם יש מצוות עשה מן התורה להתפלל תפילה אחת ביום. את מניין התפילות, זמן ונוסח התפילה תיקנו חכמים.⁵ לדעת הרמב"ן⁶ אין מצווה מן התורה להתפלל, וחייב התפילה הוא תקנת חכמים. מבואר במשנה (ברכות ג, ג) שנשים חייבות בתפילה. לדעת הרמב"ן נשים חייבות בתפילת עמידה כתקנת חכמים, כלומר שחרית ומנחה. לדעת הרמב"ם נשים חייבות במצווה מן התורה להתפלל, וגם בחיוב התפילה כתקנת חכמים, כלומר שחרית ומנחה.⁷ אולם המגן אברהם (סי' קו"ס"ק ב) העיד שמנהגן של בנות ישראל הוא לקיים רק את המצווה

5 ספר המצוות מצוות עשה ה, והלכות תפילה פרק א.

5 השגות למצוות עשה ה.

6 מבואר בגמרא בברכות (כ ע"ב) על המשנה שקבעה שנשים חייבות בתפילה: "וחייבין בתפילה דרחמי ניהו. מהו דתימא: הואיל וכתוב בה 'ערב ובקר וצהריים', כמצות עשה שהזמן גרמא דמי, קמשמע לן".

הרמב"ם והרמב"ן נחלקו האם המצווה להתפלל היא מן התורה או מדרבנן, ויש שכתבו שנחלקו גם בפירוש הגמרא (ראה מאירי שם). לפי דעת הרמב"ן, שמצוות התפילה היא מדרבנן, כוונת הגמרא היא שלמרות שחכמים תיקנו להתפלל בזמנים מסוימים, ובדרך כלל נשים פטורות ממצווה שהזמן גרמא כמבואר במשנה (קידושין א, ז), מצווה זאת יוצאת דופן, ונשים חייבות בה. הטעם לכך הוא "דרחמי ניהו". נמצא שלשיטת הרמב"ן נשים חייבות בתפילה כתקנת חכמים.

לעומתו, לדעת הרמב"ם, שסובר שחיוב התפילה הוא מן התורה ומן התורה אין זמן קבוע לתפילה, לא מובן מדוע הגמרא הטעימה את חובת התפילה "דרחמי ניהו", הרי תפילה היא ככל מצוות עשה שלא הזמן גרמן, שנשים חייבות! מדברי הרי"ף (ברכות יא ע"ב-יב ע"א בדפיו) נראה שהוא לא גרס תיבות אלו בגמרא (וכן משמע מהמאירי ברכות כ ע"ב), וכן כתב הבי"ח (או"ח סי' קו, בסופו). וראה דקדוקי סופרים (שם אות ב-ג) על אודות הגרסאות השונות בגמרא.

ולפי זה, הטעם שנשים חייבות בתפילה הוא משום שזו מצוות עשה שלא הזמן גרמא, וכן כתבו הרי"ף (שם) והרמב"ם (תפילה א, ב), ויש שאף גרסו כך בגמרא (ראה דקדוקי סופרים שם).

ולשיטתם יש לברר, האם נשים חייבות רק במצווה מן התורה, היינו תפילה אחת ביום שאין לה נוסח או זמן קבוע, או שהן חייבות אף בתקנת חכמים שתיקנו שלוש תפילות ביום, ולהם זמן ונוסח קבועים.

ונראה שאפשר להביא כמה ראיות שאף לשיטה זו נשים חייבות בתפילה כתקנת חכמים.

ראשית, המשנה והגמרא בדרך כלל דנים בחיוב התפילה כתקנת חכמים, ועל כן, אם מבואר במשנה שנשים חייבות בתפילה - בפשטות נראה שהכוונה היא לחיוב התפילה כתקנת חכמים.

וכן משמע מדברי הרמב"ם בפירוש המשנה בקידושין (א, ז), בעניין הגדרת מצוות עשה שהזמן גרמן: "הלא ידעת שאכילת מצה ליל פסח, ושמחה במועדים, והקהל, ותפילה, ומקרא מגלה, ונר חנוכה, ונר שבת, וקדוש היום, כל אלו מצוות עשה שהזמן גרמא, וכל אחת מהן חיובה לנשים כחיובה לאנשים...". נראה שכוונת הרמב"ם היא לחלק התפילה שמדרבנן, שהרי הרמב"ם מגדיר את התפילה כמצוות עשה שהזמן

מן התורה, וייתכן שלשיטת הרמב"ם די בזה, "ולכן נהגו רוב נשים שאין מתפללות בתמידות, משום דאומרים מיד בבוקר סמוך לנטילה איזה בקשה, ומדאורייתא די בזה, ואפשר שגם חכמים לא חייבו יותר".
 מנהג ישראל דין הוא, ויסודו בהדרכה שטיפול בילדים קודם לכל דבר. ועוד מצד הדין, נשים שמטפלות בילדיהן פטורות מן התפילה מחמת טרדתן⁸, וכן משום שהעוסק במצווה פטור מן המצווה.⁹
 נשים שיצליחו להקפיד להתפלל שחרית ומנחה למרות הטיפול בילדים – תבוא עליהן ברכה.
 נשים אינן חייבות בתפילת ערבית, מכיוון שהיא רשות, ובניגוד לגברים – הנשים לא קיבלו אותה על עצמן כחובה.¹⁰
 לסיכום:

מדברי הרא"ש והרמב"ן עולה שהגמרא מצדיקה מדוע נשים חייבות להתפלל כתיקון חז"ל. עולה שלשיטתם נשים חייבות להתפלל שלוש תפילות ביום.

גרמא, ובהלכות תפילה כתב הרמב"ם שמצוות התפילה שמן התורה היא מצוות עשה שלא הזמן גרמא, ועל כרחינו כוונתו היא לחיוב התפילה מדרבנן, שהוא תלוי בזמן, ואף על פי כן נשים חייבות בו.
 נוסף לכך, לא מצינו בשום מקום שהרמב"ם כתב במפורש שנשים פטורות מחיוב התפילה מדרבנן, ואדרבה, כתב סתם שחייבות, ומשמע שחייבות גם בחיובי התפילה מדרבנן. כמבואר בלשון הרמב"ם (הלכות תפילה ו, י): "נשים ועבדים וקטנים חייבים בתפלה, וכל איש שפטור מקריאת שמע פטור מן התפילה...". הרי שלא חילק בין החיובים.
 ראה נוספת שכוונת הרמב"ם בהלכה זו אינה על חיוב התפילה מן התורה בלבד אפשר להביא מדבריו לגבי הפטור של האיש: "וכל איש שפטור מקריאת שמע פטור מן התפילה", והרי ודאי שהפטור מקריאת שמע פטור אף מחיוב התפילה מדרבנן ולא רק מחיוב התפילה מדאורייתא, ואם כן גם תחילת ההלכה, הקובעת שנשים חייבות בתפילה, עוסקת בחיוב התפילה מדרבנן.
 אמנם השולחן ערוך (או"ח קו, א-ב) ניסח את ההלכה מעט שונה מהרמב"ם, וזה לשונו: "כל הפטורים מקריאת שמע פטורים מתפלה, וכל שחייב בקריאת שמע חייב בתפלה, חוץ מהמלוין את המת שאין לְמַטָּה צורך בהם, שאף על פי שהם חייבים בקריאת שמע פטורים מתפלה. ונשים ועבדים שאף על פי שפטורים מקריאת שמע חייבים בתפלה, מפני שהיא מצוות עשה שלא הזמן גרמא. וקטנים שהגיעו לחינוך חייבים לחנכם".
 ההבדל המרכזי בין הניסוח של השולחן ערוך לבין הניסוח של הרמב"ם הוא שהרמב"ם כתב שהתפילה היא מצוות עשה שלא הזמן גרמא בתחילת הלכות תפילה (א, ב), בביאור חיוב הנשים להתפלל מן התורה: "ולפיכך נשים ועבדים חייבין בתפלה, לפי שהיא מצוות עשה שלא הזמן גרמא", ואילו השולחן ערוך כתב טעם זה גם על החיוב מדרבנן.
 ונראה שכוונת השולחן ערוך היא שמכיוון שהחיוב מדרבנן הוא הרחבה של החיוב מדאורייתא, ובחיוב מדאורייתא נשים חייבות מכיוון שזו מצוות עשה שלא הזמן גרמא – הרי שהן חייבות אף בחיוב מדרבנן. וייתכן שזו גם כוונת הרי"ף (ברכות יא ע"ב בדפיו), שכתב שנשים חייבות בתפילה משום שאין זו מצוות עשה שהזמן גרמא.
 מכל מקום, יש לציין שדעת השולחן ערוך אינה ברורה לגמרי, והאחרונים נחלקו בדעתו (ראה יחיה דעת חלק ג סי' ז, ושו"ת מחזה אליהו סי' יט עמ' נח).
 אמנם, המגן אברהם (שדבריו צוטטו למעלה בתשובה, סי' קו ס"ק ב) כתב: "כך כתב הרמב"ם, דסבירא ליה דתפלה מצוות עשה דאורייתא היא, דכתיב: 'ולעבדו בכל לבבכם וכו'', אך מדאורייתא די בפעם אחד ביום ובכל נוסח שירצה, ולכן נהגו רוב נשים שאין מתפללות בתמידות, משום דאומרים מיד בבוקר סמוך לנטילה איזה בקשה ומדאורייתא די בזה, ואפשר שגם חכמים לא חייבו יותר. והרמב"ן סובר תפלה דרבנן, וכן דעת רוב הפוסקים, ועיין בתוספות ברכות (כ ע"ב). ובסמ"ק כתב שמצוה להתפלל בעת צרה".
 אף שביאור זה ברמב"ם אינו נראה מהמקורות שצוינו לעיל, ואף מלשון המגן אברהם נראה שלא החליט כן, אלא רק כתב שאפשר לומר כן (ומדברי המגן אברהם סי' רצט ס"ק טז נראה שדעתו היא שנשים חייבות בשחרית ומנחה), כיוון שהמגן אברהם ציין שכך נוהגות רוב נשים, מנהג ישראל דין הוא. אך מי שבידה לקיים את חיוב התפילה כתקנת חכמים, תבוא עליה ברכה.
⁴ אמרו בעירובין (דף סה ע"ב): "אמר רבי אלעזר: הבא מן הדרך אל יתפלל שלשה ימים", וכתב הרמב"ם בהלכות תפילה (ד, טו): "כוונת הלב כיצד? כל תפלה שאינה בכוונה אינה תפלה, ואם התפלל בלא כוונה חוזר ומתפלל בכוונה, מצא דעתו משובשת ולבו טרוד אסור לו להתפלל עד שתתיישב דעתו, לפיכך הבא מן הדרך והוא עיף או מיצר – אסור לו להתפלל עד שתתיישב דעתו. אמרו חכמים: ישהה שלשה ימים עד שינוח ותתקן דעתו, ואחר כך יתפלל". אמנם בשולחן ערוך (או"ח צח, ב) כתב: "לא יתפלל במקום שיש דבר שמבטל כוונתו ולא בשעה המבטלת כוונתו. ועכשיו אין אנו נוהגין בכל זה מפני שאין אנו מכוונים כל כך בתפלה". אמנם אפשר לומר שהנשים נהגו כעיקר הדין, ומחמת הטרדה לא התפללו, כדי להימנע מלהתפלל בלא כוונה, וכן כתב בתשובות והנהגות חלק א סי' עד.
⁹ הטיפול בילדים הוא עיסוק במצוות חסד מתמשכת, ועיסוק זה פוטר את האישה מלהתפלל כדין עוסק במצווה פטור מן המצווה (אור לציון חלק ב פרק ז אות כד)
¹⁰ מגן אברהם (סי' רצט ס"ק טז), משנה ברורה (סי' קו ס"ק ד).

לפי הרמב"ם, ניתן להציע שתי אפשרויות בגמרא – א. הדיון הוא אם לחייב נשים להתפלל "ערב ובבוקר וצהריים". לפיכך, המסקנה היא כי עליהן להתפלל שלוש פעמים ביום. ב. התלבטות הגמרא היא על רמת החיוב מן התורה בלבד. לפיכך, נשים חייבות להתפלל רק כמצוות התורה – שבח בקשה והודיה, פעם אחת ביום. השו"ע מצטט את דברי הרמב"ם, האומר שנשים חייבות במצוות התפילה מפני שהיא אינה מצוות עשה שהזמן גרמא. המג"א מסיק מכך כאפשרות השלישית – הנשים חייבות במצוות התפילה פעם אחת ביום, באיזה אופן שיבחרו להתפלל. מתוך כך הוא מצדיק את מנהג הנשים לא להקפיד על תפילות – דיין שיאמרו "איזו בקשה", ובכך יצאו ידי חובתן. באמירה זו מונחות שלוש הנחות (החלק המודגש), עליהן חלקו הפוסקים –

א. **ניתן לצאת ידי חובת מצוות התפילה מדאורייתא בתפילה כלשהי.** הגר"ח דוחה את הטענה, שהרי הרמב"ם מגדיר סדר מסוים הדרוש לתפילה מן התורה. כך פוסק הרב עובדיה – על הנשים להתפלל פעם ביום, אך בסדר של שבח – בקשה – הודאה.

ב. **הלכה כרמב"ם.** הפרי מגדים מציין שלפי הרמ"א הלכה כרמב"ן, וכן המשנה ברורה מוכיח כי רוב הפוסקים פוסקים כרמב"ן. מכך עולה שהנשים חייבות בתפילה "ערב ובוקר וצהריים", כאמור. ברם, מכיוון שתפילת ערבית רשות, נשים יכולות לפטור את עצמן מתפילה זו.

ג. **הרמב"ם סובר שהגמרא עוסקת בחיוב הנשים מדאורייתא בלבד.** בשו"ת במקרה הבזק מוכיחים כי הרמב"ם מודה שהגמרא מבררת אם נשים חייבות במצוות התפילה כתיקון חז"ל. ממילא, גם הפוסקים כרמב"ם יודו שנשים חייבות להתפלל כתיקון חז"ל ("ערב ובוקר וצהריים", אלא שתפילת ערבית רשות, כאמור).

תיקון התפילה הסדורה

כפי שלמדנו, מדברי הרמב"ם עולה כי בכל שעה מוטל על האדם להתפלל על צרכיו (ולכל הפחות פעם ביום). ברם, הרמב"ם מבהיר שנדרשים מרכיבים מסויימים וסדר מסוים, ולא פנייה ספונטנית ואקראית –

רמב"ם הלכות תפילה ונשיאת כפים פרק א הלכה ב

חיוב מצוה זו כך הוא: שיהא אדם מתחנן ומתפלל בכל יום, ומגיד שבחו של הקדוש ברוך הוא, ואחר כך שואל צרכיו שהוא צריך להם בבקשה ובתחנה, ואחר כך נותן שבח והודיה לה' על הטובה שהשפיע לו כל אחד לפי כחו מצד שני, הרמב"ם מדגיש שזו הדרישה היחידה –

שם הלכה ג

אם היה רגיל מרבה בתחנה ובקשה ואם היה ערל שפתים מדבר כפי יכולתו ובכל עת שירצה, וכן מנין התפלות כל אחד כפי יכולתו, יש מתפלל פעם אחת ביום, ויש מתפלל פעמים הרבה מקור הלכה זו היא מדברי המשנה –

משנה מסכת סוטה פרק ז משנה א

אלו נאמרין בכל לשון: פרשת סוטה, ווידוי מעשר, קריאת שמע ותפילה, וברכת המזון, ושבועת העדות, ושבועת הפקדון

מעיקר הדין ניתן להתפלל בכל לשון. ברם, הגמרא מצמצמת את ההיתר –

תלמוד בבלי מסכת סוטה דף לג עמוד א

תפלה. רחמי היא, כל היכי דבעי מצלי. ותפלה בכל לשון? והאמר רב יהודה: לעולם אל ישאל אדם צרכיו בלשון ארמית, דאמר רבי יוחנן: כל השואל צרכיו בלשון ארמי - אין מלאכי השרת נזקקין לו, לפי שאין מלאכי השרת מכירין בלשון ארמי! לא קשיא: הא ביחיד, הא בצבור

רש"י מסכת סוטה דף לג עמוד א

תפלה - דקתני מתניי בכל לשון לא צריך קרא דהא רחמי ניהו וההוא לישנא דידע לכוון לבו ליצלי יחיד - צריך שישייעוהו מלאכי השרת ציבור לא צריכי להו דכתיב (איוב לו) הן אל כביר לא ימאס אינו מואס בתפלתן של רבים כמובן שאיננו מתפללים למלאכים, אלא רק לקב"ה לבדו. רש"י מבאר שיש לנו צורך שהמלאכים ישייעו להבאת תפילותינו לפני הקב"ה. ברם, סיוע זה דרוש רק כאשר התפילות נעשות על ידי היחיד. תפילת הציבור מגיעה לקב"ה ללא סיועם של המלאכים. רבני צרפת מגדירים את מושג "תפילת הציבור" באופן מעט שונה –

רא"ש מסכת ברכות פרק ב סימן ב

מצאתי בנימוקי תלמידי ה"ר יונה ז"ל שהיה תמיה: כיון שתפילה ביחיד אינה נאמרת אלא בלשון הקודש, היאך נהגו כל העולם שהנשים מתפללות בשאר לשונות, דכיון שחייבות בתפילה, לא היה להן להתפלל אלא בלשון הקודש! ורבני צרפת ז"ל היו נותנין טעם למנהג ואמרו: כיון שהיא התפילה שהצבור מתפללין, כמו תפילת צבור דיינינן לה, ויכול יחיד לאמרה בלשון אחרת. והא דאמר רב יהודה אל ישאל אדם צרכיו בלשון ארמי זהו בשואל צרכיו כגון שיש לו חולה בביתו או דבר אחר שהוא צריך. אבל תפילה שהיא קבוע לצבור, אפילו כשיחיד מתפלל בביתו, כמתפלל בצבור דמי, שאין צריך מליץ לפני הקדוש ברוך הוא

תלמידי רבינו יונה מקשים – כיצד יתכן שהנשים מתפללות בשפות אחרות? רבני צרפת מבארים שמעלת תפילת הציבור איננה בכך שהציבור מתפלל יחד בלבד. התפילה לפי הסדר והנוסח שקבעו חכמים מחברת את התפילה לתפילה הכללית של עם ישראל, ואזי גם היחיד יכול להתפלל אותה בכל לשון. יודגש שרבני צרפת מניחים כי בעצם ישנה סתירה חזיתית בין המשנה לבין המימרא של רב יהודה. במשנה נאמר שמותר להתפלל בכל לשון. רב יהודה אומר שאין להתפלל אלא בלשון הקודש. הגמרא מיישבת שניתן להתפלל בלשון הקודש ביחיד, או בכל לשון בציבור. החידוש של רבני צרפת הוא בהגדרת "ציבור" – גם נוסח התפילה הציבורית נחשב "ציבור" לעניין זה. הרא"ש מיישב באופן שונה –

ולי נראה דאינו קשה, דדווקא לשון זה קאמר רב יהודה דלא ישאל אדם צרכיו

הרא"ש אומר שקריאה זו בגמרא איננה נכונה. כוונת רב יהודה איננה שאסור להתפלל בכל שפה אחרת. מלאכי השרת מבינים את יתר השפות, אך אינם מבינים ארמית, בלבד. על כן אין קושיה – אמנם אין להתפלל ביחיד בארמית, אך ניתן להתפלל באנגלית או צרפתית. לפי הרא"ש עולה שניתן להתפלל תפילת יחיד בלשון הקודש, וכן בכל שפה אחרת. בארמית מותר להתפלל בציבור בלבד. בהמשך נדון מה מייחד את הארמית לעניין זה. משמע מדברי הרא"ש שהמלאכים אינם מבינים ארמית. אך בשם בעלי התוספות הרא"ש מציע הסבר מעט שונה –

וכן הקשו בתוספות אהא דקאמר שאין מלאכי השרת מכירין בלשון ארמי, והלא אפילו מחשבות לב האדם הם יודעים ומכירין! אלא לשון זה מגונה בעיניהן להזקק לו

השפות הן הדרך של בני האדם לבטא את מחשבותיהם. בני האדם זקוקים לביטוי זה, גם בכדי לתקשר זה עם זה, אך גם כלפי עצמנו – אם איננו מבטאים בלשוננו את התפילה, איננו מכוונים לה כראוי. מחשבות הלב אינן מהוות תחליף לתפילה בפה. בעלי התוספות אומרים – נניח שהמלאכים אינם מבינים ארמית. אבל הם יודעים מהן מחשבות הלב שהארמית מתכוונת להחליף. אם כך, מהו הצורך שיבינו את המילים? הם אומרים שאמנם המלאכים מבינים מה האדם מתכוון לומר. אך ארמית זו שפה מגונה, ולכן הם אינם מצטרפים ומסייעים לתפילה הנאמרת בשפה מגונה.

❖ הרחבות – מניין לנו שהמלאכים יודעים את מחשבות בני האדם?

אם כך, יש לנו כרגע שלושה ביאורים בדברי רב יהודה, האומר שאין להתפלל בלשון ארמי –

- א. רבני צרפת – המלאכים אינם מבינים שפות שאינן לשון הקודש. על כן אין להתפלל (ביחיד) אלא בלשון הקודש.
- ב. הרא"ש – המלאכים אינם מבינים ארמית, אך הם מבינים את יתר השפות.
- ג. בעלי התוספות – המלאכים מבינים את כל מחשבות בני האדם, אם כן ודאי שהם גם מבינים את השפה בה הם מבטאים את המחשבות (או, לכל הפחות, המחשבות העומדות ברקע לדיבור בשפות אלה, ובכך דיים). אך מכיוון שהארמית היא שפה מגונה, הם לא ישתתפו עם מי שישתמש בה.

מהו המייחד את השפה הארמית – הן לשיטת הרא"ש, שהמלאכים אינם מבינים אותה, והן לפי רבני צרפת, הסבורים כי הם בוחרים שלא להשתתף בה? המעדני יום טוב¹¹ מבאר על אתר –

מעדני יום טוב מסכת ברכות פרק ב סימן ב אות ז

צריך טעם למה, שהרי מבואר שזה הלשון הוא קרוב ללשון הקודש, ולמה יהיה הוא מגונה בעיניהם יותר משאר הלשונות? וני"ל שמזה הטעם בעצמו, שזה הלשון קרוב ללשון הקודש הוא. משום כך הוא מגונה בעיניהן, לפי שהוא כמו לשון שנשתבש

דווקא קרבתה הלשונית של הארמית לעברית היא שהופכת אותה לשפה מגונה בעיני המלאכים. זו שפה דומה לעברית, אך היא משובשת. יתכן חזו כוונת הרמב"ם –

רמב"ם הלכות תפילה ונשיאת כפים פרק א הלכה ד

כיון שגלו ישראל בימי נבוכדנצר הרשע נתערבו בפרס ויוון ושאר האומות ונולדו להם בנים בארצות הגוים, ואותן הבנים נתבלבלו שפתם, והייתה שפת כל אחד ואחד מעורבת מלשונות הרבה. וכיוון שהיה מדבר, אינו יכול לדבר כל צורכו בלשון אחת אלא בשיבוש, שנאמר "ובניהם, חצי מדבר אשדודית וגוי ואינם מכירים לדבר יהודית וכלשון עם ועם". ומפני זה כשהיה אחד מהן מתפלל, תקצר לשונו לשאול חפציו או להגיד שבח הקדוש ברוך הוא בלשון הקדש עד שיערבו עמה לשונות אחרות. כיוון שראה עזרא ובית דינו כך, עמדו ותקנו להם שמנה עשרה ברכות על הסדר: שלש ראשונות שבח לה', ושלש אחרונות הודיה, ואמצעיות יש בהן שאלת כל הדברים שהן כמו אבות לכל חפצי איש ואיש ולצרכי הציבור כולו, כדי שיהיו ערוכות בפי הכל וילמדו אותן, ותהיה תפילת אלו העלגים תפילה שלימה כתפילת בעלי הלשון הצחה. ומפני עניין זה תקנו כל הברכות והתפלות מסודרות בפי כל ישראל כדי שיהא עניין כל ברכה ערוך בפי העלג

❖ הרחבות – נפקא מינה לנדרים – מקור נוסף בו הרמב"ם מתבסס על ביאור זה

נראה שהרמב"ם מבאר בדיוק כך – הבבלי והארמית התערבו בתוך השפה העברית, ומהן יצאה שפה שאיננה מזוקקת (בדומה ליצירת היידיש). אין ראוי לפנות לקב"ה בשפה שאיננה מזוקקת. על כן חז"ל תיקנו סדר תפילה.

נראה שהרמב"ם אווז, מבחינה אחת, בדברי בעלי התוספות, ומצד שני, בדברי רבני צרפת –

מצד אחד, דווקא השפות הבלולות בשפות שונות, השפות שאינן מזוקקות, הן הבעיה, ואין לפנות לקב"ה באמצעותן. ברמה העקרונית, ניתן להתפלל בשפות האחרות.

מצד שני, אחרי בלבול האומות (תרתני משמע – ערבוב האומות עצמן בגלות, וערבוב השפות שלהם), האם עדיין נותרה שפה "טהורה" דיה? לכאורה לא. לכן הרמב"ם אינו מותיר את האפשרות להתפלל בלשון אחרת, ואפילו בלשון הקודש! אך למעשה, כל השפות, כולל לשון הקודש (!) עברו עיוותים. ואל יהא דבר זה נפלא בעינינו – כבר ביאר המעדני יום טוב שהשפה הקרובה ללשון הקודש, שעברה עיוות, היא השפה היותר מגונה. לכן הרמב"ם אוסר להתפלל באף שפה, כלל, אלא במטבע שטבעו חכמים בלבד.

אנו רואים את הדבר הזה בימינו בצורה ברורה מאוד – רוב רובם של האנשים אינם מצליחים לבטא את עצמם בעברית בלבד, ללא תוספות של השפות הלועזות או יידיש. לכן, גם אחרי תקומת השפה העברית, מתי מעט מצליחים להתבטא בעברית טהורה ומזוקקת מחדירות שפה חיצונית.

❖ הרחבות – האם הרמב"ם סובר שמותר לציבור להתפלל במטבע לשון אחרת?

שולחן ערוך אורח חיים הלכות תפלה סימן קא סעיף ד

יכול להתפלל בכל לשון שירצה. והני מילי בצבור, אבל ביחיד לא יתפלל אלא בלשון הקודש ויש אומרים דהני מילי כששואל צרכיו, כגון שהתפלל על חולה, או על שום צער שיש לו בביתו, אבל תפילה הקבועה לצבור, אפילו יחיד יכול לאומרה בכל לשון

ויש אומרים דאף יחיד כששואל צרכיו יכול לשאול בכל לשון שירצה, חוץ מלשון ארמי

לסיכום:

במשנה במסכת סוטה (פרק ז משנה א) נאמר כי ניתן להתפלל בכל לשון.

¹¹ רבי יום טוב הלוי ליפמן הלר. ה'שלט-ה'יתיד. בעל התוספות יום טוב, פלפולא חריפתא, ועוד ספרים רבים, רובם הערות על ספרי קודמיו (על הרא"ש, הלבוש, הרמ"א, ועוד). מתלמידי המהר"ל. החליף את הבי"ח בתפקיד רב העיר וראש ישיבת קרקוב.

בגמרא (שם דף לג ע"א) מובאים דברי רב יהודה, האומר כי אין לשאול את צרכינו בלשון ארמית! הגמרא אומרת שתלוי אם זה נעשה ביחיד או בציבור.

תלמידי רבינו יונה שואלים – מדוע הנשים מתפללות בשפות זרות, הרי הן מתפללות ביחיד! רבני צרפת מתרצים שאין הכוונה שמותר להתפלל עם הציבור בכל לשון, אלא את התפילות שהציבור מתפלל מותר להתפלל בכל לשון.

הן תלמידי רבינו יונה והן רבני צרפת מניחים כי מסקנת הגמרא היא שמותר להתפלל ביחיד בלשון הקודש בלבד. הרא"ש חולק על כך, ואומר שמותר להתפלל בכל שפה שאיננה ארמית! ומדוע אין להתפלל בארמית? ניתן להבחין בשני כיוונים בראשונים – המלאכים אינם מבינים ארמית, או שהם מבינים, אך הארמית היא שפה מגונה, ועל כן המלאכים אינם משתתפים בה.

מדוע הארמית כה מגונה? ברמב"ם (הלכות תפילה פרק א הלכה ד) מבאר שאחרי הגלות וערכוב האומות, השפות התערבו ונבללו, ואיבדו את הייחודיות שלהן. מאז אסור להתפלל בשפות אחרות.

מצד אחד, נראה שהרמב"ם אינו פוסל את השימוש בשפות שאינן ארמית (והדומות לה). אילו הייתה בידינו שפה מזוקקת, היינו יכולים להתפלל בה. אם כך, דבריו דומים לדברי הרא"ש – הבעיה היא בארמית דווקא. מצד שני, למעשה כל השפות בלולות, וכבר אין שפה שאיננה כמו הארמית לעניין זה (כדברים האלה מבאר המעדני יום טוב על הרא"ש).

לסיום – מהי תפילה?

רמב"ם הלכות תפילה ונשיאת כפים פרק ד הלכה טו

כוונת הלב כיצד? כל תפילה שאינה בכוונה אינה תפלה, ואם התפלל בלא כוונה חוזר ומתפלל בכוונה. מצא דעתו משובשת ולבו טרוד אסור לו להתפלל עד שתתיישב דעתו ...

הלכה טז

כיצד היא הכוונה? שיפנה את לבו מכל המחשבות ויראה עצמו כאלו הוא עומד לפני השכינה, לפיכך צריך לישוב מעט קודם התפלה כדי לכונן את לבו ואחר כך יתפלל בנחת ובתחנונים

כוונת הלב מעכבת. תפילה ללא כוונה זו סתירה פנימית. מהות התפילה היא כוונת הלב.

מצד שני, הרמב"ם פוסק –

רמב"ם הלכות תפילה ונשיאת כפים פרק י הלכה א

מי שהתפלל ולא כיון את לבו יחזור ויתפלל בכוונה, ואם כיון את לבו בברכה ראשונה שוב אינו צריך

מהי משמעות יתר התפילה אם הוא אינו מכוון את לבו?

חידושי ר' חיים הלוי הלכות תפילה ונשיאת כפים פרק ד הלכה טו

ונראה לומר דתרי גווני כוונות יש בתפלה, האחת כוונה של פירוש הדברים, ויסודה הוא דין כוונה, ושנית שיכוון שהוא עומד בתפלה לפני ד'. כמבואר בדבריו פ"ד שם ז"ל ומה היא הכוונה שיפנה את לבו מכל המחשבות ויראה עצמו כאלו עומד לפני השכינה. ונראה דכוונה זו אינה מדין כוונה רק שהוא מעצם מעשה התפלה, ואם אין לבו פנוי ואינו רואה את עצמו שעומד לפני ד' ומתפלל אין זה מעשה תפלה, והרי הוא בכלל מתעסק דאין בו דין מעשה. וע"כ מעכבת כוונה זו בכל התפלה, דבמקום שהיה מתעסק דינו כלא התפלל כלל, וכאלו דלג מלות אלה, והלא ודאי דלענין עצם התפלה כל הי"ט ברכות מעכבין. ורק היכא שמכוון ומכיר מעשיו ויודע שהוא עומד בתפלה אלא שאינו יודע פירוש הדברים שזה דין מסוים רק בתפלה לבד, הוספת דין כוונה ותרי גווני חיובי המה בתפלה, מחויב הוא לכוון שהוא עומד בתפלה משום דלא שניא תפלה משאר המצוות, ומחויב הוא בכוונת פירוש הדברים משום חובת כוונה המסוים רק בתפלה

התפילה היא עמידה לפני ה'. מי שאינו מתכוון לעמוד לפני ה', אינו עומד לפניו. אם הוא אינו מתכוון לעמוד לפני ה', נמצא שהוא ממלמל כביכול ללא נמען. אין משמעות למלמול אם האדם אינו מכוון את המלמול לנמען מסוים. לכן ללא כוונת עמידה לפני ה', זו אינה תפילה משום בחינה.

לכאורה קצת התהפכו היוצרות. הרמב"ם פותח את ההלכות בכך שיש חובה להתפלל בכל יום. לפני יצירת הנוסח, עצם התפילה היא העמידה לפני ה', ובמסגרת זו האדם צריך לשבח, לבקש את צרכיו, ולהודות לו. התוכן הוא השולי יותר (עד כדי שהמג"א אומר שניתן לקיים את מצוות התפילה הזאת בצורה מזדמנת). העיקר הוא עצם העמידה לפני ה'.

אחרי תיקון נוסחי התפילה, נוצר מצב שאדם עשוי לחשוב שהעיקר הוא לומר את המילים הכתובות בסידור. אך זה ההיפך הגמור מהתפילה. התפילה היא עמידה לפני ה'. חז"ל נתנו לנו תוכן שראוי לגשת איתנו אל המלך, אך המעמד לפני המלך, הוא העיקר. אם האדם מצטט למלך את הדברים החכמים שקיבל מאחרים, גם אם הוא אינו מרוכז בהם, זה גם בסדר (כמובן שעדיף לשים לב לדברים שאנו אומרים), בתנאי שהאדם באמת עומד לפני המלך ומבין שהוא פונה אליו.

כמובן שבמקרה זה, העניין אינו רק שהאדם עומד לפני המלך ואינו שם לב לכך. אין אפשרות גשמית לעמוד לפני ה'. העמידה לפני ה' תלויה בעצם כוונתנו לעמוד לפניו. מי שאינו מתכוון לעמוד לפניו, אינו עומד לפניו משום בחינה, גם אם מצטט את הדברים הכתובים בסידור. הגר"ח מוסיף לזה רובד נוסף, המתחבר לדיונו הקודם –

ואם שיוכל להיות כן גם בלא טעמא. אבל יש להוסיף עוד, לדעת הרמב"ם דחובת התפלה ומצותה הוא מדין תורה ... ואם כן מתעסק דהוי דין דאורייתא בכל התורה כולה, דמתעסק אינו כלום מדין תורה, וכן הא דמצות צריכות כונה דנוהג בכל מצות התורה, הוי גם כן דין עיכוב שלו מדין תורה, ואינה תפלה מדין תורה, על כן לא יתפלל, מה שאין כן דין כוונה של פירוש הדברים המסוים רק בתפלה, הרי גם בתפלה עצמה אינו רק מתקנת חכמים, ואם כן שפיר נוכל לומר: כיון דמדאורייתא מיהא הויא תפילה, על כן יתפלל גם בלא יכול לכוון זאת החזון איש מציין כי אין לאנשים יכולת לעמוד ברף הזה –

גליונות חזון איש על ספר חידושי הגר"ח, שם

זהו דבר שאי אפשר, דבשעה שמתעשת ולבו מהרהר בדבר מהדברים, ודאי יש כאן היסח הדעת מהכוונה שכתב הרמב"ם ... יש לומר דהרמב"ם בפרק ד' בעיקר התפילה איירי, אבל שיעור שחייבו חז"ל לעיכוב פירש בפרק י' וכל אדם העומד להתפלל לא שייך בו מתעסק, ולעולם יש בו "ידיעה כהה" שהוא תפילה לפניו יתברך, אלא אין לבו ער כל כך, ובידיעה קלושה זו סגי בדיעבד

נראה שאין מחלוקת שעצם התפילה היא עצם העמידה לפני ה', והאדם צריך לכוון לכך. מדברי הגר"ח עלה שבכל התפילה כולה ישנה דרישה למודעות שהאדם עומד לפני הקב"ה. נראה שהחזון איש בעיקר בא להתנגד לקביעה הזאת. על כך הוא אומר שני דברים – א. הבחירה של האדם לגשת לתפילה (כמעט) בהגדרתה אומרת שהוא ניגש לעמוד לפניו יתברך. ב. ההנחה היא שרוב זמן התפילה, רוב ככל בני האדם אינם מצליחים להתמקד בכך שהם עומדים בעמידה זו. ודאי שהנכון והאידיאלי הוא להיות מרוכז לחלוטין בכך שאנו עומדים לפני ה'. אך כפי שכותב החזון איש, זהו דבר שאי אפשר. אם כן, יתכן וגם הגר"ח מקבל את ה"כוונה הכהה" ביתר התפילה. אך אין חולק שהגדרת התפילה היא עצם העמידה לפני ה'.

סיכום

מצוות התפילה – מן התורה?

בספרי דרשו התנאים "ולעבדו בכל לבבכם" – עבודה שבלב היא התפילה. לפי הרמב"ם, ישנה מצווה מן התורה להתפלל בכל יום (או – מצווה דאורייתא להתפלל בכל עת, ותפילה אחת ביום מהווה פטור מתפילה נוספת). חז"ל הוסיפו את הזמנים שנקבעו לתפילות היומיומיות. לפי רש"י, הרמב"ן ובעלי התוספות יש שלוש אפשרויות להבנת הלימוד – א. זו אסמכתא. ב. חלק מחובת האמונה בשליטת הקב"ה בעולם, אך אין בכך ציווי מעשי על תפילה (כפי שהגדיר ערוך השולחן – מצווה בהתנהלות ובקיום הבסיסי של עבודת

ה', ואולי מעין מטא-מצווה, אך דווקא מפאת היותה בסיסית כל כך היא איננה מוגדרת כמצוות עשה רגילה). ג. מצווה לפנות לקב"ה בעת צרה. כאמור, הסמ"ק ורבנו פרץ נקטו כך. מן הדברים הצענו שתי אפשרויות ביחס הבסיסי בין דברי הרמב"ם והרמב"ן –

לפי הרמב"ם – המצווה היא לפנות לקב"ה באופן יומיומי. לפי הרמב"ן, המצווה היא לפנות לקב"ה בעת צרה בלבד. הגרי"ד הציע שכולם מסכימים שהמצווה היא לפנות לקב"ה בעת צרה. אלא שהרמב"ם רואה בקיום הבסיסי של האדם (הצורך המתמיד בנשימה אכילה וכו') מצב של צרה, ואילו הרמב"ן אומר שרק מה שנתפס בעינינו כצרה מצדיק את ההגדרה הזאת.

נפקא מינה – חובת הנשים בתפילה

מדברי הרא"ש והרמב"ן עולה שהגמרא מצדיקה מדוע נשים חייבות להתפלל כתיקון חז"ל. עולה שלשיטתם נשים חייבות להתפלל שלוש תפילות ביום.

לפי הרמב"ם, ניתן להציע שתי אפשרויות בגמרא – א. הדיון הוא אם לחייב נשים להתפלל "ערב ובוקר וצהריים". לפיכך, המסקנה היא כי עליהן להתפלל שלוש פעמים ביום. ב. התלבטות הגמרא היא על רמת החיוב מן התורה בלבד. לפיכך, נשים חייבות להתפלל רק כמצוות התורה – שבח בקשה והודיה, פעם אחת ביום.

השו"ע מצטט את דברי הרמב"ם, האומר שנשים חייבות במצוות התפילה מפני שהיא אינה מצוות עשה שהזמן גרמא. המג"א מסיק מכך כאפשרות השלישית – הנשים חייבות במצוות התפילה פעם אחת ביום, באיזה אופן שיבחרו להתפלל. מתוך כך הוא מצדיק את מנהג הנשים לא להקפיד על תפילות – דיון שיאמרו "איזו בקשה", ובכך יצאו ידי חובתן. באמירה זו מונחות שלוש הנחות (החלק המודגש), עליהן חלקו הפוסקים –

א. **ניתן לצאת ידי חובת מצוות התפילה מדאורייתא בתפילה כלשהי.** הגר"ח דוחה את הטענה, שהרי הרמב"ם מגדיר סדר מסוים הדרוש לתפילה מן התורה. כך פוסק הרב עובדיה – על הנשים להתפלל פעם ביום, אך בסדר של שבח – בקשה – הודאה.

ב. **הלכה כרמב"ם.** הפרי מגדים מציין שלפי הרמ"א הלכה כרמב"ן, וכן המשנה ברורה מוכיח כי רוב הפוסקים פוסקים כרמב"ן. מכך עולה שהנשים חייבות בתפילה "ערב ובוקר וצהריים", כאמור. ברם, מכיוון שתפילת ערבית רשות, נשים יכולות לפטור את עצמן מתפילה זו.

ג. **הרמב"ם סובר שהגמרא עוסקת בחיוב הנשים מדאורייתא בלבד.** בשו"ת במקרה הבזק מוכיחים כי הרמב"ם מודה שהגמרא מבררת אם נשים חייבות במצוות התפילה כתיקון חז"ל. ממילא, גם הפוסקים כרמב"ם יודו שנשים חייבות להתפלל כתיקון חז"ל ("ערב ובוקר וצהריים", אלא שתפילת ערבית רשות, כאמור).

תיקון התפילה הסדורה

במשנה במסכת סוטה (פרק ז משנה א) נאמר כי ניתן להתפלל בכל לשון. בגמרא (שם דף לג ע"א) מובאים דברי רב יהודה, האומר כי אין לשאול את צרכינו בלשון ארמית! הגמרא אומרת שתלוי אם זה נעשה ביחיד או בציבור.

תלמידי רבינו יונה שואלים – מדוע הנשים מתפללות בשפות זרות, הרי הן מתפללות ביחיד! רבני צרפת מתרצים שאין הכוונה שמותר להתפלל עם הציבור בכל לשון, אלא את התפילות שהציבור מתפלל מותר להתפלל בכל לשון.

הן תלמידי רבינו יונה והן רבני צרפת מניחים כי מסקנת הגמרא היא שמותר להתפלל ביחיד בלשון הקודש בלבד. הרא"ש חולק על כך, ואומר שמותר להתפלל בכל שפה שאיננה ארמית! ומדוע אין להתפלל בארמית? ניתן להבחין בשני כיוונים בראשונים – המלאכים אינם מבינים ארמית, או שהם מבינים, אך הארמית היא שפה מגונה, ועל כן המלאכים אינם משתתפים בה.

מדוע הארמית כה מגונה? ברמב"ם (הלכות תפילה פרק א הלכה ד) מבאר שאחרי הגלות וערבוב האומות, השפות התערבבו ונבללו, ואיבדו את הייחודיות שלהן. מאז אסור להתפלל בשפות אחרות. מצד אחד, נראה שהרמב"ם אינו פוסל את השימוש בשפות שאינן ארמית (והדומות לה). אילו הייתה בידינו שפה מזוקקת, היינו יכולים להתפלל בה. אם כך, דבריו דומים לדברי הרא"ש – הבעיה היא בארמית דווקא. מצד שני, למעשה כל השפות בלולות, וכבר אין שפה שאיננה כמו הארמית לעניין זה (כדברים האלה מבאר המעדני יום טוב על הרא"ש).

לסיום – מהי תפילה?

הרמב"ם בפרק ד מהלכות תפילה כותב שתפילה שאינה בכוונה איננה תפילה. בפרק י הרמב"ם פוסק שאם כיוון ליבו בברכה ראשונה – דיו, ואינו חוזר, גם אם לא התכוון באחרות. הגר"ח מבאר שיש שתי הגדרות שונות – עצם התפילה היא כוונת העמידה לפני ה'. מי שאינו מתכוון לעמוד לפני ה', אינו מתפלל. מלמול ללא כוונה לעמוד לפני ה' ולהפנות את הדיבור הזה אליו אינו תפילה. לעומת זאת, מי שאינו מתכוון במילים המסוימות בתפילה מקיים את מצוות התפילה, וצריך לחזור על תפילתו רק אם לא התכוון בברכה הראשונה של העמידה. החזון איש אומר שאנשים אינם מסוגלים לעמוד ברף הזה, של תשומת הלב שהם עומדים לפני ה', במשך התפילה כולה. נראה שאין מחלוקת שעצם התפילה היא עצם העמידה לפני ה', והאדם צריך לכוון לכך. מדברי הגר"ח עלה שבכל התפילה כולה ישנה דרישה למודעות שהאדם עומד לפני הקב"ה. נראה שהחזון איש בעיקר בא להתנגד לקביעה הזאת. על כך הוא אומר שני דברים – א. הבחירה של האדם לגשת לתפילה (כמעט) בהגדרתה אומרת שהוא ניגש לעמוד לפניו יתברך. ב. ההנחה היא שברוב זמן התפילה, רוב ככל בני האדם אינם מצליחים להתמקד בכך שהם עומדים בעמידה זו. ודאי שהנכון והאידיאלי הוא להיות מרוכז לחלוטין בכך שאנו עומדים לפני ה'. אך כפי שכותב החזון איש, זהו דבר שאי אפשר. אם כך, יתכן וגם הגר"ח מקבל את ה"כוונה הכהה" ביתר התפילה. אך אין חולק שהגדרת התפילה היא עצם העמידה לפני ה'.

בשיעור זה למדנו את יסוד חובת התפילה עצמה. בשיעור הבא נלמד את יסודות מצוות קריאת שמע.